Mandela – hugtak og ím

Mandela er vorðin hugtak og ímynd. Hann hevur fingið eina einastandandi støðu í heimlandinum eins væl og í heiminum sum heild. Mandela er vorðin ímyndin um demokrati, tolsemi, fyrigeving, humanismu og víðskygni - ein fyrimynd hjá ungum sum eldri

Mandela 90 ár

Jan Müller og Jóannes Dalsgaard

Í dag tann 18. juli verður heimsins mætasti núlivandi statsmaður, mannarættindastríðsmaður, humanistur og frælsishetja, Nelson Rholihlalha Mandela, níti ár. Mandela er av høvdingakyni úr Xhosamæltu Tembu ættini í Transkei í Suðurafrika. Hann er útbúgvin løgfrøðingur og fór sum ungur undir at stríðast móti apartheidstýrinum í Suðurafrika.

Sum advokatur hjá teimum mongu, sum vóru kúgað ella illa viðfarin av harðrendu apartheidyvirvøldini, gjørdist hann alt meira politiskt tilvitandi og fór í 1944 upp í frælsisrørsluna, African National Congress, ANC, og í 1949 gjørdist hann ein av oddamonnunum í rørsluni.

Tey fyrstu mongu árini var Mandela hugtikin av politisku heimspeki Gandhis og var sostatt ímóti at nýta vald og harðskap í stríðnum móti apartheid. Men so í 1960 hendi nakað, sum avgerandi broytti politisku hugsjón hansara. Hetta árið hevði apartheidstýrið framt eina lóg, sum álegði øllum litaðum og svørtum suðurafrikanum at bera pass. Henda avgerð kendist eins eyðmýkjandi og hon gjørdi mannamun, og hon elvdi til ein stóran men friðarligan mótmælisfund í býnum Sharpville, har fundarfólkið brendi passini. Løgreglan, sum var á staðnum, fór knappliga at skjóta við skørpum eftir mannamúgvuni, og fólk í hundrað tali, herímillum kvinnur og børn, lógu eftir á – tey flestu skotin í bakið.

Henda ræðuliga hending, sum skelkaði heimin, sannførdi Mandela um, at tann friðarliga leiðin ikki longur var gongd leið til tess at beina burtur apartheidstýrið í Suðurafrika. Henda hending gekk ongantíð frá Mandela. Sorgarleikurin merkti hann fyri lívið og hevði so stóran týdning fyri hann, at tá hann mong ár seinni sum forseti skuldi undirrita fyrstu frælsu grundlóg Suðurafrikas, gjørdi av at gera hetta á staðnum í Sharpville, har sorgarleikurin var farin fram.

Bakstøðið

Bakstøðið fyri politiska virksemi Mandelas var eitt samfelag við rasuskilnaði av serstakliga grovum slag, nevnt *apartheid*. Tað hevur altíð verið skilnaður millum svørt og hvít í Suðurafrika, men hesin skilnaður var ikki so tilvitandi skipaður fyrr enn Tjóðskaparflokkurin hjá Dr. Malan kom til valdið í 1948. Hesin flokkur, ið hevði sínar røtur í hollendsku koloniseringini, fór alt fyri eitt undir at fyrireika apartheid, t.v.s skipaðan og lógásettan skilnað, millum svørt, litað og hvít.

Í fimti og sekstiárunum var sett í gildi ein víðfevnd apartheidlóggáva við endamálinum at skipa samfelagið soleiðis, at als einki samband var millum tey hvítu øðrumegin og fólk av asiatiskum og afrikanskum uppruna hinumegin. Tó skuldu hesi nýtast sum arbeiðsmegi og varð útbúgvingarskipanin sostatt løgd til rættis soleiðis, at tað var torført hjá svørtum at fáa hægri útbúgvingar. Tey skuldu, uttan politisk rættindi, útbúgvast til arbeiðsmegi hjá hvíta samfelagnum. Hendan skipan var ikki fullførd, tá Mandela tók løgfrøðiligt embætisprógv á Witwaterstrand universitetinum, ið enn virkaði við støði í bretskari liberalari siðmenning.

Apartheidpolitikkurin og apartheidlóggávan vóru grundað á fýra principp ella meginreglur: hvítt valdsmonopol, rasuskilnað, socialt eftirlit og politiska kúgan. Eftir at afrikanski tjóðskaparflokkurin var komin til valdið myndaðu hesar fýra meginreglurnar ideologiska støðið undir suðurafrikansku stjórnini at kalla heilt fram til Mandela varð latin leysur 11. februar í 1990. Tá varð vorðið greitt fyri de Klerck, forsætisráðharra, at nú stóð valið millum at strika allar apartheidlógirnar og lata Mandela leysan ella borgarkríggj, kaos í landinum og totala altjóða avbyrging.

Tann samtíðarmynd, sum Mandela soleiðis sá fyri sær, tá hann ungur fór undir sítt advokatvirksemi saman við sínum ungdómsvini, Oliver Tambo, var eitt samfelag, grundað á lógfest skipað órættvísi og ranglæti, har tann stóri meirilutin av folkinum, fólk av asiatiskum ella afrikanskum uppruna, vanliga nevnd litað og svørt, vóru uttan tey mest grundleggjandi borgararættindini. Hann sá eitt samfelag, har ein ómetaliga stórur órættur var skipaður við lóg, har eingin leið var burtur úr órættvísinum og har sosiala flytiførið við apartheidlógunum varð blokerað fyri litaðu og svørtu tjóðirnar. Fólk hansara var niðurbundið politiskt, sosialt og mentanarliga. Ikki nóg mikið við tí – tað stóð Mandela og hansara partamonnum greitt, at apartheidstjórnin stútt og støðugt virkaði fyri uppaftur størri skilnaði og at endamálið var fullkomuliga at býta Suðurafrika upp í eitt hvítt og eitt svart samfelag, har tey hvítu høvdu alt, meðan tey svørtu vóru heilt uttan grundleggjandi mannarættindi. Henda sannkenning og henda samfelagsliga og politiska støðan elvdi til eitt nógv meira stríðshugað og eitt væl betri skipað ANC, ið, sum nevnt eftir Sharpville, gjørdist meira radikalt.

Í 1964 varð Mandela saman við fleiri partamonnum handtikin og í illa gitna Rivionia rættarmálinum dømdur lívlangt fongsul fyri sítt politiska virksemi, ið varð mett sum landasvik. Ætlanin var at døma hann til deyða og at taka hann av døgum, men stjórnin bakkaði fyri altjóða trýsti og aftraði seg tí við hesum. Undir sakarmálinum legði Mandela øll kortini á borið, samstundis sum hann fasthelt og prógvaði, at ANC ongantíð hevði framt tiltøk við tí endamáli at drepa nakran, hvørki sivilfólk ella umboð fyri apartheidstýrið. Hann prógvaði, at ANC var ikki ein yvirgangsfelagsskapur og at ANC bert hevði hildið seg til sabotasju móti útbúnaði og bygningum.

Robben Island 1964

Mandela varð settur í varðhald á illa gitnu fongsulsoynni Robben Island, og ætlaði stjórnin honum at sita har, so leingi hann livdi. Har skuldu Mandela og felagar hansara verða verandi, avbyrgdir frá politiskum virksemi og gloymdir av heiminum. Men stríðið móti apartheid helt fram og Mandela var framvegis fyrimyndin og tann ímyndaligi oddamaðurin í frælsisstríðnum, sum nú varð rikið undir leiðslu av vinmanninum Oliver Tambo, sum var í útlegd.

Mandela varð ikki gloymdur hvørki av landsmonnum ella umheiminum. Norðurlond gjørdu støðugt vart við órættvísu samfelagsskipanina og løgdu diplomatiskt trýst á stórveldini til tess at fáa tey í sínum lagi at leggja trýst á Suðurafrika. Heimurin fór so smátt at gerast varugur við versnandi støðuna í Suðurafrika og Mandela var vorðin víðagitna ímyndin uppá mótstøðuna. Hann var vorðin moralsk og politisk fyrimynd hjá stórum pørtum av mannaættini. Krøv vórðu frá ymsum síðum sett apartheidstjórnini um at broyta politikk og sleppa Mandela úr fongsli. Suðurafrika og Mandela vóru ofta á dagsskrá hjá ST og handils- og samstarvsboykott móti Suðurafrika varð samtykt í ST til tess at noyða apartheidstjórnina at broyta politikk. Men hetta var sum at sletta vatn á gás. Hvíta nationalistiska stjórnin, sum bert umboðaði ein minniluta av fólkinum í Suðurafrika, tvíhelt um apartheid. Landið gjørdist alt meira avbyrgt og sosialur og politiskur ófriður gjørdist alt meiri vanligur og elvdi til stórar trupulleikar hjá apartheidstjórnini.

Á Robben Island komu dámligu og sermerktu lyndiseyðkenni Mandelas av álvara til sjóndar. Hann læt seg ikki kúga, hann fall ikki í fátt. Hann legði stóran dent á at vera likamliga og sálarliga væl fyri. Hann styrkisvandi tí hvønn dag, gjørdist góður boksari og var tikin úr leikum sum fimleikari. Hann helt mótinum uppi hjá sínum medfangum, hann undirvísti sínum medfangum, skúlaði teir politiskt, kendi teimum løgfrøði og *skaldamál og søgu*, hóast útlitini til, at teir nakrantíð komu út aftur í samfelagið, vóru smá.

Politiskt umskifti

Árini meðan Mandela sat í varðhaldi á Robben Island broyttist politiska støðan í Suðurafrika. ST tiltøkini elvdu til stórar búskaparligar trupulleikar, nýggir politiskir felagsskapir komu fram og partar av ANC fóru sínar egnu leiðir og blóðugur ófriður eyðkendi gerandisdagin í Suðurafrika. Teir partar av ANC, sum gingu egnar leiðir, fóru harðliga fram ikki minst móti sínum egnu, um hesi vóru undir illgruna fyri svik ella fyri at ganga ørindi fyri apartheidstjórnina.

Støðan versnaði alsamt í Suðurafrika. Ófriður og undantakstøða, búskaparboykott hjá ST, stóru altjóða fyritøkurnar fluttu virksemið til onnur lond og útlendsku íløgurnar minkaðu støðugt. Demokratiski umheimurin øtaðist yvir støðuna og suðurafrikanska stjórnin fór so smátt at ásanna, at broytingar vóru neyðugar, og stjórnin ásannaði, at skuldi hon bjarga tí, sum bjargast kundi, so var neyðugt at koma á tal við ANC og við Mandela.

Stjórnin flutti Mandela til fongslið Polsmoor inni á meginlandinum og læt hann skilja, at hon var sinnað at samráðast. Stjórnin vildi sleppa Mandela úr Polsmoor fongslinum, har hann nú sat, um hann vildi medvirka til einahvørja politiska loysn í ófriðarliga og kreppurakta landinum. Hann skuldi geva lyfti um, at ANC gavst við mótstøðuni og skuldi lova at gera sítt til at skapa frið í landinum.

Men Mandela var óvikiligur. Hann kravdi allar eftirverandi apartheidlógir avtiknar, og

Sosialurin